

Hugo Claus, *Gilles!*

Weerzin. Kotsmisselijke weerzin voor wie zich bezighoudt met Gilles de Rais.

Er zijn mensen die beter niet hadden kunnen leven. Iemand als Gilles de Rais zit als een prop in je strot. Een mens heeft een hoop energie, en een leven is lang, als het ontspoord en een ravage aanricht. Waarom zijn we dan tóch zo gefascineerd en willen we weten wat er gebeurde? Morbide nieuwsgierigheid? Jawel, dat kan. Maar een dergelijke belangstelling duurt normaal gesproken niet lang. Nee, de kracht van de fascinatie voor Gilles komt voort uit de verbijstering dat het allemaal gebeurd is en dat het zolang ongestraft kon doorgaan. Dat eerst. Dan, daarna begint je aandacht te verschuiven naar de mensen die met hem leefden, daar, in het gebied waar de Loire naar de zee stroomt. Er is een verband tussen Gilles en de katholieke, Middeleeuwse maatschappij waarin hij leefde. Gilles werd ook door zijn tijd gemaakt.

Hugo Claus heeft zich in 1988, in een lange monoloog *Gilles!*, vereenzelvigd met de Franse ridder Gilles de Rais, die zo'n 120 kinderen, meest jongens tussen de 8 en 16 jaar misbruikte en vermoordde, of liet vermoorden. Wilde hij begrip kweken? Nee. Hou op.

Gilles de Rais werd voor zijn misdaden opgehangen op woensdag 26 oktober 1440 op een veldje aan de overzijde van de Loire bij Nantes. Het was de afsluiting van een proces dat tegen hem was aangespannen en geleid door de bisschop van Bretagne Jean de Malestroit. Het proces was zeer enerverend geweest, met veel tranen, Gilles had alles uitgestort wat hij in lange jaren had opgekropt, hij had in diepe spijt zichzelf beschuldigd en tot in detail beschreven hoe hij de kinderen misbruikte en hoe hij en zijn handlangers Henriët en Poitou hen doodde.

Maar was het wel oprechte spijt? Was het niet veeleer angst dat zijn ziel over enkele dagen voorgoed zou branden in de hel? En was het wel zelfbeschuldiging en niet veeleer of minstens tegelijk exhibitionisme van iemand die aandacht, aandacht wil?

Er waren twee klerken, die alles hebben opgeschreven, in het Latijn. (Behalve op emotionele momenten: dan bleef het Frans.) Daarom zijn we zo goed op de hoogte. Daarom ook kunnen we Gilles als persoon redelijk goed leren kennen.

Twee mensen die zich in grondige studies met de processtukken en de persoon van Gilles de Rais hebben beziggehouden zijn de filosoof Georges Bataille (1897 - 1962) die sterk geïnteresseerd was in erotiek, sadisme en dood, én de geëngageerde romanschrijver Henri Bataille (geboren in 1926), die zich in zijn werk verzet tegen alles wat de mens aantast in zijn menswaardigheid.

Georges Bataille schreef *Le procès de Gilles de Rais* in 1966. Het bevat een goede Franse vertaling van alle processtukken en een heel goed chronologisch overzicht van zijn leven. In een lang abstract essay zet hij daarnaast zijn visie uiteen op de oorzaak van de misdaden.

Michel Bataille schreef in 1967 een essay *Gilles de Rais*.

Claus baseerde zich voor de historische feiten op deze schrijvers. Maar menig detail in zijn monoloog wijst erop dat hij zijn aandacht vooral heeft gericht op het concrete, maar gedeeltelijk fictieve werkstuk van Michel Bataille.

Wat Claus zeker heeft opgemerkt, toen hij de processtukken las, was dat ze partijdig waren. Ze waren het verslag van de gebeurtenissen, gezien vanuit het standpunt van de vijf-koppige klerikale rechtbank, voor wie de uitslag tevoren vaststond. Het doel was om deze hoge ridder, die enkele jaren tevoren nog schatrijk en zeer machtig was geweest, definitief in het gareel en op de knieën te krijgen. Het doel was om hem te dwingen tot een bekentenis, zodat hij ter dood gebracht kon worden. Hij moest smeken om het behoud van zijn ziel, en bij de terechtstelling in aanwezigheid van het verzamelde volk zou hij het toonbeeld, het exemplaar zijn van de misdadiger die spijt kreeg en genade verwierf van de barmhartige god in de hemel, hoe groot zijn misdaden ook waren geweest.

Uit ander historisch materiaal uit die tijd weten de beide Bataille's echter dat het stiekeme doel van bisschop Jean de Malestroit en hertog van Bretagne Jean de Montfort daarnaast was om in een één-tweetje Gilles' laatste bezittingen, de kastelen en landgoederen in en rond Machecoul te bemachtigen, sterker nog, dat ze die allang hadden ingepikt en dat de hertog ze met hulp van de notaris twee weken vóór het proces begon al had doorgesluisd als 'schenking' aan zijn oudste zoon. Het ging hen dus in wezen om het definitief uitschakelen van een machtige, loslopende tegenstander en schaamteloze zelfverrijking.

Wie de stukken kritisch leest merkt dus dat hier een groot misdadiger werd berecht door het samenspannen van met name twee andere... boeven.

Wie dit feit kent is verontwaardigd. Ook als deze corruptheid van alle tijden en onuitroeibaar is. Claus heeft geprobeerd zich het leven van Gilles de Rais voor te stellen, vanaf zijn geboorte en jeugd. Gilles was niet alleen homoseksueel, Gilles was ook een pedofiel. Ergens in zijn jeugd moet hij die neiging ontdekt hebben. Het moet een ontdekking geweest zijn die voor Gilles enkel te verklaren was als het werk van de duivel. In deze tijd, met het katholicisme als de enige en absolute godsdienst, was homoseksualiteit verboden. Een 'andere geaardheid' verdoemde iemand dus tot het leiden van een dag- en nachtlevens. Een gespletenheid die in het geval van de onaantastbare, narcistische ridder Gilles de Rais uiteindelijk leidde tot een meedogenloze, pathologische lustbevrediging zonder rem.

Ik denk dat Hugo Claus, dit gecompliceerde, conflictueuze leven van Gilles de Rais overziende, op een idee is gekomen. Iemand die door de samenleving, i.c. de katholieke, wordt gedwongen om er levenslang een heimelijk leven op na te houden, ontwikkelt aan de ene kant een diep verlangen om verlost te worden van zijn gespletenheid en zich te kunnen verzoenen met de wereld om hem heen, aan de andere kant, wanneer die mogelijkheid is uitgesloten, een diepe wrok, een verzet, en soms, bij uitzondering, in het geval van Gilles, een zelfstandigheid, een onafhankelijkheid. Claus is op het idee te komen een Gilles de Rais te scheppen die, in de verdrukking geraakt en ontspoord, op het laatste moment van zijn leven in staat was zich te ontpoppen tot een individualiteit, die in de Middeleeuwen vrijwel niet mogelijk was. Een Gilles de Rais te scheppen die op het laatste moment van zijn leven onverwacht als in een averechtse bekering zich bevrijdde tot een mens die zich verantwoordelijk maakte voor zijn eigen daden, verantwoordelijk voor zijn eigen ziel, zijn ik. In een Gilles die zich in een flits bevrijdde van god en de duivel en een modern mens werd, zijn tijd ver vooruit.

Het fascinerende van Claus' Gilles is nu dat deze averchts bekeerde Gilles is geënt op de historische Gilles, en dat alle historische feiten zijn gehandhaafd. Claus maakt als kunstenaar gebruik van fictie, maar door de historische feiten intact te laten, loopt zijn Gilles niet parallel met de historische Gilles, maar komt hij er uit voort, is hij er de fictieve maar mogelijke en uitdagende consequentie van.

(Om te schoolmeesteren, heel even: er zijn twee vergissingen zijn tekst binnengeslopen. Er staat:

“...de muren van Tiffauges zijn dik, glad, niet in te nemen.” (18)

waar bedoeld is: de muren van Machecoul, want dát was het kasteel waar hij werd opgepakt en meegevoerd naar Nantes om te worden berecht.

En vlak voor de terechtstelling richt Gilles zich nog eenmaal troostend tot zijn beide kamerheren en helpers, die net als hij veroordeeld zijn tot de doodstraf:

“Vrienden, Sillé, Poitou, mijn trouwe knechten...” (81)

waar het alleen maar om Henriët en Poitou kan gaan. Sillé had zich nog net bijtijds uit de voeten gemaakt.)

Claus houdt zich strikt aan de feiten. Hij zet het verhaal niet om naar onze tijd. Het speelt zich af in het najaar van 1440.

Maar tegelijk legt hij zich er niet bij neer. Niet alleen wisselt hij van standpunt en kijkt met de ogen van Gilles, maar tegelijk vult hij de historische feiten aan met fictieve, maar zó organisch, zó briljant dat we hartstochtelijk overtuigd raken dat het inderdaad allemaal zó kan zijn gegaan. Als iets wat gebeurd kan

zijn, maar nooit werd opgemerkt, omdat we afgeleid werden door wat de clerici, de klerken schreven en hoe zij het zagen.

Wat zijn dan de feiten omtrent Gilles' leven en wat heeft Claus zelf aangevuld?

Toen Gilles in 1404 in de zwarte toren van kasteel Champocé aan de Loire, op de grens van Bretagne en Anjou, geboren werd was hij meteen een schatrijk erfgenaam van drie in hem samenkomende rijke families. Dat was vooral het werk van zijn grootvader Jean de Craon. Hoe dat ging is leerzaam. Er was eens een oude vrouw Jeanne la Sage ('sage', omdat ze deed wat de familie wilde dat ze deed), die eigenlijk Jeanne de Rais heette, geen kinderen had en een erfgenaam zocht voor haar bezittingen. Zij had daarbij één wens: dat de naam en het wapen van haar familie behouden bleef. Een achterneef, Guy de Laval, de latere vader van Gilles, was bereid zijn eigen vaderlijk erfdeel op te geven en de nieuwe naam aan te nemen. Alles werd per testament vastgelegd. Maar er was een andere erfgenaam, Jean de Craon, die via zijn moeder Marguerite de Machecoul ietsjes nauwer verwant was en hij wist Jeanne te overtuigen (of te dwingen?) het testament te annuleren en een nieuw te maken ten gunste van hem. Een felle ruzie was het gevolg tussen de twee families Laval en Craon, en men stapte naar de rechter. Deze durfde er zijn vingers niet aan te branden en schoof alles op de lange baan. Uiteindelijk werd de twist onderhands beslecht door een 'geniaal' voorstel van Jean de Craon: hij vraagt Guy de Laval te accepteren dat Jeanne (la Sage) de Rais testeert ten gunste van zijn moeder Marguerite de Machecoul, die dan op haar beurt zal testeren ten gunste van haar zoon: dat wil zeggen: hem, Jean de Craon. *Maar* hij, Jean de Craon, zal dan op zijn beurt per direct testeren aan zijn jonge dochter Marie *en* haar per direct ten huwelijk geven aan hem, Guy de Laval. De zaak wordt beklonken, ofwel 'in der minne' geschikt. De eer van beide families is gered. En op deze 'ontroerende' manier kwam het huwelijk tussen Gilles' ouders tot stand.

Guy de Rais hield niet van Jean de Craon, en toen Jeanne la Sage drie jaar later stierf, verhuisde het gezin naar haar kasteel Machecoul, ongeveer 40 kilometer ten zuidwesten van Nantes. Daar zou Gilles zijn jeugd doorbrengen. Hij was het kind van een verstandshuwelijk tussen twee ouders die in grote luxe leefden. Gilles was voorbestemd tot een leven als ridder, dus moest hij dagelijks oefenen voor het gevecht. Twee priesters werden belast met zijn geestelijke opvoeding, maar uit niets blijkt dat zij veel invloed hadden op hem. Gilles kon aardig zijn gang gaan, er werd hem geen strobreed in de weg gelegd.

Toen Gilles negen jaar was, in 1415, stierven onverwacht vlak na elkaar zijn vader (op jacht, zwaar gewond door een everzwijn) en zijn moeder. Onmiddellijk eiste Jean de Craon het voogdijschap op, tegen de laatste wil van de vader, en nam hem terug bij zich in Champocé.

Binnen de periode van drie jaar die nu volgt, tot het moment waarop de grootvader een vrouw voor Gilles gaat zoeken, situeert Claus, (op een vingervijzing van Michel Bataille), drie fictieve, maar in hoge mate aannemelijke gebeurtenissen, die typerend zijn voor het karakter van de grootvader en van grote invloed op dat van de jonge Gilles.

Eerst is er het incident met het buurjongetje Robin:

'Grootvader, ik heb een zonde begaan, een doodzonde...'

'Ach, wie niet? Wie zonder zonde is...'

'Grootvader, ik wil biechten, want mijn ziel zal branden'

'Jongetje, ga met de bikkels spelen'

'Maar ik heb Robin van de houthakker in zijn hals gestoken met een riek'

'En toen, en toen?' De oude man loeide van het lachen.

'Ik heb hem onder de mesthoop begraven.'

'Goed zo, stro erover, stront erover, mest voor het land' (28)

De impulsieve, driftige, verwende, in het wapengevecht van jongs af getrainde Gilles pleegt een moord, en in plaats van hem streng te straffen maait grootvader zijn gewetensnood van tafel en

lacht hem vierkant uit om zijn angst. (Over geweld legt een ridder geen verantwoording af. Geweld is dus ook een handig middel om je zin door te drijven. Geweld staat boven de wet.)

Later in de monoloog komt Claus terug op het incident en betreft hij ook de aanleiding erbij:

'Grootvader, ik heb gezondigd'

(stem van grootvader) O ja, jongetje? Heb je aan je worteltje getrokken?

Én aan dat van Robin?'

'En daarna heb ik hem onder de mesthoop begraven.'

'Altijd alles goed achter je opruimen, Gilles.'

(Vettige lach) Hoeveel kinderen heeft Robins vader?'

'Zeven, drie jongens en vier meisjes.'

'Dan zal hij Robin niet missen. Anders maakt hij maar een nieuwe Robin. Die boeren zijn net konijnen.' (63, 64)

Het was een seksueel spelletje dat uit de hand liep. Robin wilde waarschijnlijk afhaken en betaalde dat met zijn leven.

Er is in de voorgaande dialogen een opgroeiende jongen aan het woord. En als deze jongen twaalf geworden is, heeft hij een beslissende extatische ervaring. Gilles herinnert het zich als hij, gevangen voor zijn rechters, zich heimelijk tot de duivel Barron richt, smekend om hem uit deze gevangenis te bevrijden. Het is een schitterende evocatie van Claus:

Mijn mirre... mijn meester...

al die jaren dat ik hunker naar je

om hier te belanden... hoor je de papenstem die haar

touw rond mijn nek slaat...

al die tijd... Barron, die woestijn zonder jou

al die tijd van toen ik twaalf was

en door de velden joeg op mijn schimmel

krijtend: 'Vang me, pak me, dierbare duivel'... (20)

De 'andersgeaardheid' van Gilles is hier expliciet.

Gilles, die volgens Michel Bataille van het soort is dat zich in de oorlog als een razende naar voren stort, zijn angst overwinnend in een uitzinnige woede, jaagt ook hier door het veld, opgezweept door angst, maar nu overwonnen door een nog sterker erotisch verlangen naar... Barron, de jongeling, van wie hij een haarscherpe voorstelling heeft: met zijn "heupen van zwart ivoor", zijn idool, die heeft wat hij, Gilles, niet heeft: "tanden, gevild als messen, een tong, gekloven..." (20)

Na deze extatische ervaring kan Gilles niet meer geloven dat zijn idool hem in de steek zal laten. Barron zal terugkeren, ooit, in de hoogste nood zal hij hem niet in de steek laten, Gilles weet het zeker.

Het wereldbeeld van Gilles wordt gecompleteerd door een derde moment, een exclusieve inval van Claus, waarbij hij Gilles - hij is dertien, zijn grootvader heeft een jong meisje als vrouw voor hem op het oog - bij uitzondering laat lezen in een boek:

'Grootvader, de kerkvaders zeggen dat de vrouw de poort van Satan is,

de weg van de ongerechtigheid, de angel van de schorpioen.'

(Met de stem van zijn grootvader:) 'Wie zegt dat, jongetje?'

'De Heilige Hieronymus.'

'Nog een van de orde van de holkevers. Doe wat ik je zeg, doe je plicht, jongetje.' (11)

Deze weerzinwekkende opvatting over de vrouw is met de monotheïstische godsdiensten meegekomen, gevolg van de ontkoppeling, het fatale dualisme van geest en lichaam, de overschatting van de 'onsterfelijke', mannelijke geest en de devaluatie van het tot lust neigende, dierlijke, vrouwelijke lichaam.

Dat het lichaam zijn rechten herneemt, een aantal priesters tot holkevers maakt, is volgens

Claus de grootvader niet ontgaan. Het ontgaat hem wel dat de jongen bij die woorden moet krimpen van angst en schaamte.

Zoals gezegd, er is een samenhang tussen de monsterlijke ontsparing van Gilles en de wereld waarin hij leeft.

In 1420 kiest Jean de Craon, die enkel de verruiming van het familiebezit op het oog heeft, Catherine de Thouars als vrouw voor zijn kleinzoon. Zij is net als Gilles zestien jaar, en in het bezit van onder andere het schitterende en machtige kasteel Tiffauges, dat precies aansluit bij de landerijen van Craon-de Rais, en netjes buiten het bereik van de hertog van Bretagne aan de ene, en de dauphin, de latere Charles VII, aan de andere kant.

Catherine is een volle nicht van Gilles, maar dispensatie voor het huwelijk wordt van de kant van Rome verkregen door een stevige aalmoes en een sterk, geromantiseerd verhaal.

In de jaren die nu volgen doet Gilles zijn eerste ervaringen op in de oorlog.

Hij wordt volwassen, krijgt het beheer over zijn eigen goederen, en komt op zeer gespannen voet te staan met zijn grootvader, omdat hij geen enkel talent heeft voor diplomatie, en zeer verkwistend omspringt met zijn bezit. Gilles onderhoudt een kostbare en schitterend uitgedoste ruitery, waarmee hij veel indruk maakt, en veel gunst verwerft. Zijn duistere verlangens worden waarschijnlijk gecamoufleerd door de wetten van de oorlog.

In 1426 ontdekt hij de wereld van de magie en alchemie. Van een gevangen genomen ridder in Angers krijgt hij een boek met vreemde tekens en termen, die hij niet begrijpt. Wel begrijpt hij dat ze uit formules bestaan, die bij machte zijn de duivel op te roepen, die kennis heeft over verborgen goudschatten. Ook staan er manieren in om zelf goud te maken. Gilles is zeer gefascineerd.

In 1430 maakt Gilles van dichtbij de komst en het optreden van Jeanne d'Arc mee in Chinon aan het hof van de dauphin, de latere Charles VII. Gilles heeft zijn entree aan het hof te danken aan La Trémoille, uit de familie van Craon, kamerheer en tevens eerste minister van de Franse kroonprins. La Trémoille is een geslepen baantjesjager, een intrigant met een goed oog voor zijn persoonlijke financiële belang. Hij spant zijn familielid Gilles de Rais voor zijn kar en maakt hem tot legeraanvoerder, wat hij nooit gedaan zou hebben als Gilles ook maar een grein diplomatiek talent zou hebben gehad.

Dus, als Jeanne d'Arc de dauphin weet over te halen om met het Franse leger op te trekken naar Orléans is Gilles één van de vier legeraanvoerders. De mannen hebben met de maagdelijke, in een wit harnas gestoken, jongensachtige Jeanne het gevoel dat ze een fetisj, een levende vlag, een beschermengel in hun midden hebben en bewonderen haar zeer om haar moed en bevlogenheid. Er is in romans gesuggereerd dat Jeanne en Gilles een liefde voor elkaar zouden hebben ontwikkeld, maar de feiten wijzen zeker niet in die richting. Wel moeten zij diepe indruk hebben gemaakt op elkaar: zij vanwege haar elan, hij om zijn uitzinnigheid bij de aanval.

De strijd is succesvol, de Engelsen worden verdreven, Orléans ontzet. De Fransen stoten door naar Reims, waar het flesje olie bewaard wordt waarmee traditioneel de koningen van Frankrijk gezalfd worden, en in de kathedraal wordt de bangerik Charles VII koning van Frankrijk, geflankeerd door onder andere Jeanne d'Arc en Gilles de Rais.

Na dit jaar van glorie zet het verval in.

Jeanne d'Arc acht haar roeping pas volbracht als de Engelsen helemáál uit Frankrijk verdreven zijn, maar het Franse hof denkt meer aan diplomatie dan aan oorlog. De Bourgondiërs nemen Jeanne in Compiègne gevangen en leveren haar uit aan hun bondgenoot, de Engelsen. Ze sterft een gruwelijke dood op de brandstapel. Het is 30 mei 1431.

Tijdens haar proces is Gilles in de buurt van Rouen gesignaleerd, maar nooit zal duidelijk worden of hij werkelijk met de gedachte heeft gespeeld haar in het hol van de leeuw te hulp te schieten...

In 1432 sterft Jean de Craon, in 1433 valt La Trémoille in ongenade. Met hem verdwijnt ook Gilles van het hof van Charles VII. Hij baadt in luxe, is tegelijk volkomen stuurloos. De eerste kindermoorden vinden plaats.

Gilles heeft handlangers: Gilles de Sillé, Roger de Briquerville, allebei neven, wier families door de oorlog waren geruïneerd. Allebei vechtjassen. Zij voorzagen de meester van wat hij wenste, terwijl hij zorgde voor hun levensonderhoud. Zijn knechten Henriët en Poitou hielpen hem bij het eigenlijke werk in de kamers.

Veel slachtoffertjes werden gepakt terwijl zij aan het bedelen waren...

We laten Georges Bataille precies vertellen wat er gebeurde:

“Eerst werd het kind mishandeld door een soort verstikking. Gilles wilde hun kreten voorkomen, vermijden dat ze buiten gehoord werden. Hij hing ze dus op met touwen aan een stok of een haak. Uitgerekt aan de hals konden zij slechts rochelen. Dan haalde Gilles het kind van de strop af, streelde het lief, zei dat hij het geen kwaad wilde doen of pijn, maar alleen plezier wilde maken met hem. Als het maar stil wilde zijn. Na de seks op de buik doodde hij het kind, of liet hij het doen. Vaak met het genot van het doorsnijden van de ader in de hals, waarbij het bloed naar buiten sprong. Hij wilde dat de dood langzaam intrad. Soms ook liet hij het onthoofden en dan duurde de orgie ‘zolang er warmte was in het lijk’. Soms zat hij scheef op de buik om de laatste sidderingen beter te kunnen zien. Ze moesten vaak lachen erom.

Er waren verschillende manieren om te doden: soms het hoofd van de romp scheiden met een dagge, of lange dolk of messen, soms hard met een stok of een ander stomp voorwerp op het hoofd slaan. De nek breken met een stok. De hals doorsnijden en soms ook de ledematen. Ze hadden ook een kort breed zwaard dat ze ‘braquemart’ noemden.

Gilles zei tegen Henriët dat hij meer plezier beleefde aan het doden, het scheiden van hoofd, armen en benen, het weg zien kwijnen en bloed te zien, dan aan de seksuele bevrediging.

Ze kozen “de mooiste hoofden”. Als de kinderen dood waren, omhelsde hij ze en liet die met de mooiste hoofden en leden zien aan de anderen, dan sneed hij de lichamen open en genoot van het zien van de organen. Gilles vroeg Henriët en Poitou welk van de afgesneden hoofden het mooiste van allemaal was, deze, of die van de avond ervoor, of van de avond dáárvoor.. Het mooiste hoofd kuste hij vaak en knuffelde hij.

Na de hoogste opwindning en bedwelming viel Gilles als een blok in slaap. Zijn dienaren maakten de kamer schoon, wisten het bloed van de vloer, verbrandden het lijk in het haardvuur. De kleren één voor één om stank te vermijden.

Er is geen smartelijker seksuele biecht, één die zo ver gaat ook in de wil om afschuw te wekken. Hoe konden de deelnemers zo onverschillig zijn. In zijn tijd was Gilles een heel hoog personage, en de kleine bedelaars waren nauwelijks meer waard dan geiten.

Gilles werd pas lastig gevallen na lange aarzeling. Tegen het eind werden de geruchten zo sterk dat men de ogen gewoon niet meer kon sluiten. Zonder vrienden en zonder steun kon Gilles niet meer ontkomen aan de vijandigheid. Men was het beu. Maar was hij wat handiger geweest en iets gematigder, dan was de algemene verontwaardiging niet zo groot geweest en had men nog steeds de eerste impuls gevolgd: de ogen sluiten.”

De wereld draait door, we gaan verder.

Gilles baadde in luxe. We schreven al over zijn militaire hofhouding te paard, die nu tweehonderd man omvatte, en die hij onderhield, terwijl hij in feite geen enkele zin meer had om te vechten. Daarnaast hield hij er een kerkkoor op na, een knapenkoor. En ook hier is niets naar zijn mening te mooi of te kostbaar voor zijn zangertjes. Het wordt omringt door een flink aantal geestelijken, met aan het hoofd een deken, die Gilles op zijn persoonlijke titel bisschop heeft gemaakt. De zangertjes zijn gekleed in scharlaken toga's met een sleep, gevoerd met wit-met-grijs bont, en met grijze koorkappen. De pracht en praal van de kerkdiensten zijn van een pauselijke allure en Gilles woont ze hele uren bij met een onvermoeibaar genoegen. Het niveau van de muziek van het knapenkoor

kent zijn gelijke niet in Frankrijk. Soms, voor bepaalde plechtigheden, vraagt de koning het te leen, omdat zijn eigen koor er niet tegenop kan.

In 1435 verblijft Gilles met zijn enorme gevolg in Orléans en biedt hij de inwoners een wonderlijk mysteriespel aan. Het stuk heet 'Mystère du siège d'Orléans', het is een allegorie op de bevrijding van de stad door Jeanne d'Arc en hemzelf, uitgevoerd op precies dezelfde plekken van weleer en op de verjaardag van diezelfde gedenkwaardige gebeurtenissen. Gilles wil herinnerd worden. Aan die herinnering moet een hele stad deelnemen. (Zoals later, in Nantes, ook een hele stad deel zal nemen aan zijn terechtstelling.)

De voorstelling vindt plaats op 8 mei 1435 (de gebeurtenis zelf op 8 mei 1430). Koning Charles VII is aanwezig, en zit vlak naast Gilles, zoals in Reims. 140 Acteurs dragen 20.529 versregels voor! Zij zijn omringd door 350 figuranten.

Omdat het een volksfeest moet zijn, staan overal op de kruispunten in de stad buffetten klaar. Het volk bezwijkt bijna onder de hoeveelheid spijsen en zeldzame wijnen. Niets is te mooi of te duur, wanneer Gilles betaalt. Niet alleen de kostuums zijn gesneden uit het duurste zilveren of gouden brokaat, maar hij heeft opdracht gegeven om *alle* kostuums nieuw te maken. Omdat er bedelaars figuren in het stuk, geeft men ze tot 'lompen' gescheurde kleren van mooi laken.

Over deze flamboyante uitgaven is veel gesproken. Men kon niet geloven dat iemand zelfs met het fortuin van Gilles op zo'n schaal het goud uit de koffers kon scheppen zonder de bodem te zien. Maar men ziet wel degelijk de bodem. En snel. Men is niet straffeloos mecenas voor een hele stad. Van die dag af is het dat de familie van Gilles hem haat. In deze ultieme vertoning van pracht en praal wordt zijn lot bezegeld: zijn familie vergeeft het hem niet meer. Zelfs de koning moet er zich zeer ongemakkelijk bij gevoeld hebben.

Om het speltakel te financieren houdt een procureur bijna uitverkoop, in het openbaar, kastelen, bossen, moerasland, alles bij opbod verkopend aan de meest biedende. En om het voorbeeld te geven laat Gilles zijn eigen paard verkopen, een beroemde volbloed, die Casse-Noix heet.

Het succes van de voorstelling is enorm. Ovaties klinken door de nacht. De opwinding van het publiek is enorm bij het zien van de heldendaden, waarvan de herinnering nog springlevend is. Gilles, naast Charles VII op de tribune, kijkt volgens Michel Bataille "naar het spektakel met een stil en droef plezier. De fakkels om de scènes heen laten rode schijnsels en schaduwen dansen op zijn gezicht. Er leefde nooit een kwistiger mecenas. Nooit zag men iemand zó zichzelf ruïneren met een grotere onverschilligheid."

In Claus' monoloog herbeleeft Gilles, in intense vervoering, de glorie en hel van Orléans. Twee zittingsdagen van het proces heeft hij achter de rug en hij beseft dat hij gaat sterven. In de nacht beleeft hij zijn Gethsemane. Twee idolen waren altijd bij hem, Jeanne d'Arc en Barron. Zij waren concreet en aanwezig voor hem, en konden als zij wilden aan hem verschijnen. Nu niet meer. Nu, in de hoogste nood, vlak voor zijn sterven, hebben zij hem verlaten, helpen zij hem niet, zijn zij afwezig.

Op het hoogtepunt van de herinnering aan het spektakel - een nieuwe fictie, maar wat een vondst - laat Claus Gilles opspringen om mee te doen met het gevecht. Hij vereenzelvigd zich met Jeanne, had haar witte harnas aangetrokken als hij erin gekund had, schreeuwt net als zij het bekende "veni, creator...", kom schepper, vecht mee aan onze kant, en schaamt zich als schuldige zondaar diep voor deze heiligschennende vereenzelviging, raapt een kapmantel van de straat, trekt het aan, en ziet dan:

"een dode merrie, een opgeblazen, feestelijk getooid gezwollen beest dat men in het vuur van het spel, van het namaakgevecht... had gedood... een of ander hoerejong van een soldaat had het bewerkt met zijn lans... zoals soldaten zijn... en van tussen het brokaten... fluwelen dekkleed van het dode paard kwam... de omstanders brulden van het lachen... dronken van de wijn en jouw triomf... uit het paard trachtte een levend veulen te kruipen, het wurmde eruit met zijn voorste hoefjes, de dronkemannen trokken eraan, het spartelde, hinnikte, viel half uit zijn bloedende

moeder en sperde zijn ogen en deed ze dicht en stierf... (*Stilte*) (48-49)
Hij, Gilles, ziet in het veulen zichzelf, zijn leven in één beeld.
Verloren geboren. Geboren in een zwarte toren. (51) Kind. Wees. Eenzaam. Ten dode
opgeschreven.

De jaren die nu volgen brengen het einde versneld naderbij. Gilles heeft zich vastgeschroefd in een status die hij zich niet permitteren kan, in de verlustiging met de kinderen en het voorkómen van de ontdekking ervan, en zijn pogingen om verloren macht en aanzien te herwinnen door alchemie of door het rechtstreeks bezweren van de duivel.

Gilles de Rais heeft heel wat magiërs en alchemisten in dienst genomen. Het kostte hem handen met geld en leverde hem niets op. Maar Gilles leerde niet.

De laatste magiër die op Tiffauges aankwam was Francesco Prelati uit Florence., een mooie jongen van 23 jaar, die zei dat hij de kunst van het bezweren verstond. We zullen een sprekend voorbeeld geven, exemplarisch voor veel andere bezweringen, en laten dr. D.A. Berends aan het woord, die net als de Bataille's tot de bronnen terugging en in 1982 een gedegen en lezenswaardige studie schreef: *Gilles de Rais - De moordenaar en de mythe*.

“Over de eerste bezwering van François Prelati, die plaatsvond in de grote benedenzaal van Tiffauges, zijn we bijzonder goed ingelicht door de getuigenissen van hemzelf, van Gilles en van diens dienaar Poitou. Verder waren De Sillé en Henriët aanwezig.

Het was een zomeravond in juni of juli 1439. Poitou getuigde later dat Prelati met de punt van een zwaard twee concentrische cirkels op de grond maakte en dat hij deze cirkels in vieren verdeelde. In de vier kwadranten maakte hij kruisen en letters en een soort heraldische tekens. Naar bepaalde punten in de cirkel droegen de dienaren de benodigdheden voor de plechtigheid: houtskool, wierook en een magnetische steen die in het Frans ‘pierre d’aimant’ genoemd werd. Verder een pot met aarde, toortsen, kandelaars en andere dingen, waaronder volgens Prelati ook de beide boeken. In de pot werd op de aarde flink vuur aangelegd met houtskool. Vervolgens maakte Prelati op een speciale plaats in een hoek nog een ander heraldisch teken, dat volgens Poitou leek op de kop van een dier. Daarbij stak hij nog een vuur aan en toen werden de vier ramen van het vertrek opengezet, die volgens de getuigen in de vorm van een kruis tegenover elkaar stonden. Zo kon de zomerse avondlucht binnenkomen en niet alleen de lucht...

De dienaren moesten nu het vertrek verlaten, zodat Gilles en Prelati alleen achterbleven. De magiër gaf ze de instructie dat ze de deuren moesten bewaken en dat ze niet mochten afluisteren wat er werd gezegd; de spreuken van de bezwering waren tenslotte zeer geheim. Ook werd het hen verboden om ooit aan andere mensen door te vertellen wat er die avond zou gebeuren en wat er al gedaan was. Natuurlijk legden ze toch hun oor tegen de deur om maar iets op te vangen en hun nieuwsgierigheid werd beloond. Ze hoorden luide, hoge stemmen en de priester Blanchet meende dat hij Prelati hoorde roepen ‘Kom Satan’ of ‘Kom ons te hulp’. Hij hoorde nog wel andere dingen door de deur, maar die kon hij niet goed verstaan.

De mannen kregen de schrik van hun leven toen ze een luid geraas hoorden alsof er een viervoetig dier over het dak van het huis liep en ze dachten dat het kennelijk zware en reusachtige wezen door het dakvenster naar binnen trachtte te komen. Was dit de demon Barron in de gedaante van een dier? Toen ging er een ijskoude wind door het kasteel, of althans over de ruggen van de aanwezige mannen.

Prelati zelf vertelde later wat er binnen gebeurd was. Op de brandende houtskool, die hij in de pot met aarde bij de muur had gezet, strooide hij het magnetische poeder en verder wierook, mirre en aloë, zodat er weldra een welriekende geur opsteeg die zich langzaam door het vertrek verbreidde. Prelati en Gilles, die zich naar alle waarschijnlijkheid in de cirkel hadden opgesteld, lazen om beurten met plechtige stem uit de boeken formules voor om de demonen op te roepen:

‘Conjuro vos, Barron, Sathan, Belial et Belzebuth, per Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, per Virginem Mariam et Omnes Sanctos, ut appareatis hic presentialiter ad loquendum nobiscum et faciendum voluntatem nostram.’ (Ik bezweer u, Barron, Sathan, Belial en Belzebuth, bij de Vader en

de Zoon en de Heilige Geest, bij de Maagd Maria en alle heiligen, dat gij hier in persoon verschijnt om met ons te spreken en onze wil te doen.) Het zal dezelfde formule zijn geweest die Prelati in Italië gebruikte om Barron op te roepen.

Tegelijkertijd brachten ze bloedige offers door de keel af te snijden van een levende haan en een levende duif en een levende tortelduif, zoals eertijds aan Barron beloofd was. Prelati verwachtte dat dit zou verhinderen dat de boze geesten de mannen schade zouden toebrengen. Als tegenprestatie voor de offers moesten de demonen de vindplaatsen van verborgen schatten aanwijzen, onderwijs geven in de filosofie en in het algemeen 'hun handelingen leiden'.

Ze probeerden het op allerlei manieren, staande en zittend en knielend, maar het hielp niet: als ze uitgeput zwegen en luisterden, weerklonk er geen geluid behalve de nachtelijke wind. Hoe driftig de magister ook de bladen van zijn boek omsloeg, er kwam zelfs niet het kleinste duiveltje. Bijna twee uur lang waren ze ingespannen bezig voordat ze ermee ophielden. Ontevreden en boos ging baron de Rais naar bed. Het patroon van mislukkingen was weer eens bevestigd."

Telkens opnieuw wordt gezocht naar de reden van mislukking. Telkens opnieuw wordt die reden gevonden. Waarop weer een nieuwe mislukking volgt. Uiteindelijk bedenkt de schurk Prelati dat Gilles om Barron te behagen een kinderoffer moet brengen en dat hij diens rechterhand, hart en linker oog, drijvend in bloed, in een glas moet brengen.

Het brengt Claus tot een van de bitterste en mooiste momenten van zijn poëzie:

"... en toen gezocht naar een offerande die Barron waardig was... elk kind is steeds hetzelfde kind... maar dit moest het mooiste zijn, het gaafste zijn...

... dat offer heette Bertrand... in de duinen

'Wat doe je hier, jongetje, zo laat? De zon gaat al onder.'

'Schelpen zoeken, heer.'

'Zal ik je helpen zoeken, jongetje?'

'Als u dat genoeg doet, heer.'

En ik viel op hem en duwde hem tegen het zand... en een vlucht meeuwen daalde en de meeuwen pikten naar mij alsof zij mij wilden beletten... te doen wat ik moest doen... en het kind Bertrand lag op zijn rug te trillen als een konijn, het goud van de lage zon op zijn gladde wangen, hol van de honger.

'Ben je bang, jongetje?'

'Zeer bang, heer.'

... en ... en (*hijgt, klappertandt weer*) (*de vertelling zeer moeizaam*)

'Hoe heet je, jongetje?'

'Bertrand, Sire.'

En toen viel de nacht.

(*Koortsig*) Vroeg God niet aan Abraham om in de duinen zijn zwaard te heffen en zijn naakte, sidderende zoon Isaïc de keel door te snijden? (*Stilte*)

... de nacht... en de nachtdieren liepen langs en hijgden zoals ik hijgde, buiten adem, terwijl ik niet verroerde.

De meeuwen stonden stil, schildwachten van Barron.

'Sire, mag ik bidden? Want u wilt mij kwaad doen.'

... ik heb hem gekust, en in zijn nekhaar gezegd: 'Vergeef mij, Bertrand, mijne schulden'... en hem doodgestoken... en ... (*stilte*) (78 - 79)

Het is Claus die de scène situeert in de duinen. Oerplek waar ooit het leven aan land ging. Ook de plek die Abraham koos, in de op drift geraakte verbeelding van Claus' Gilles.

Abraham die het in zijn dolle hoofd gehaald had om het dierbaarste wat er voor hem bestond op de hele wereld te offeren voor god. Wat een waanzin.

Bij Gilles kolkt het ook van liefdesverlangen, een immense tederheid is voelbaar, maar het breekt geen baan, het kent de weg niet. Het vertaalt zich bij de narcist en lafaard in destructie en woede.

Op Pinkstermaandag 1440 begaat Gilles zijn beslissende fout. We laten Berends het incident beschrijven. “Gilles had het kasteel van Saint-Étienne-de-Mer-morte verkocht aan Geoffroy le Ferron, de schatmeester van Jean van Bretagne die in deze kwestie optrad als een stroman van zijn meester. Gilles echter wilde het slot terughebben. (...) (Omdat hij achteraf een koper had gevonden met een hoger bod.) Geoffroy weigerde om het slot terug te geven en verzocht zijn broer Jean, die priester was, om het kasteel te beheren.

Het was de ochtend van pinkstermaandag 1440 en het volk was samengekomen in de parochiekerk van Saint-Étienne om daar de dienst bij te wonen. Ook Jean le Ferron had het kasteel verlaten en was bij de mis aanwezig. Toen de hoogmis zijn einde naderde, kwam opeens Gilles de Rais de kerk binnenstormen met een dubbele bijl in de hand. Enkele mannen volgden hem met luid geraas. Buiten stonden nog een paar soldaten en in het naburige bos had de edelman vijftig of zestig mannen achtergelaten om eventueel het kasteel te bestormen. De mannen waren zwaar bewapend, zo vertelden de getuigen later: ze droegen helmen met vizieren en mantels en hadden allerlei wapentuig bij zich.

In de kerk liep Gilles op Jean le Ferron af. Hij riep hem toe: ‘Hé smeerlap, je hebt mijn mannen geslagen en afgeperst! Kom de kerk uit of ik sla je dood!’ (...) Jean le Ferron viel op zijn knieën en smeekte de edelman om hem te sparen.” (...) Maar de priester werd de kerk uitgesleept en in de kerker van het kasteel opgesloten. (...) Tijdens het proces waren er voldoende getuigenissen van omstanders om de gebeurtenissen te reconstrueren.”

Deze schending van de immuniteit van een kerkdienaar in functie geeft de bisschop Jean de Malestroit precies de troef in handen om Gilles, die nog altijd het van zijn grootvader geleerde in praktijk brengt, namelijk met geweld te nemen wat goedschiks niet lukt, op te laten pakken en naar Nantes te brengen, in de Tour Neuve van het hertogelijk kasteel, voor een kerkelijk proces. Het is 15 september 1440. Op 19 september verschijnt Gilles voor de eerste keer voor de 5-koppige rechtbank: in het midden de bisschop Jean de Malestroit, rechts van hem Jean de Blouin, vicaris van de Inquisiteur van Frankrijk, links van hem de aanklager, de Promotor, Guillaume Chapeillon, en aan de flanken twee griffiers.

Op dit punt begint de monoloog van Claus. Gilles is aan het woord. Hij beantwoordt de onhoorbare vragen van de rechtbank, die zich onzichtbaar tussen het publiek bevindt. Het publiek wordt stilletjes in de rol gedrongen van getuige, mede-oordelaar. Maar het zal zich ook met Gilles identificeren...

Het volk van Nantes, o wonder, vergat zijn eigen leed, en huilde met Gilles mee en bad met hem mee (met Gilles, het egocentrische kind, de hoofdrolspeler) voor de redding van zijn ziel. Zal het volk in onze zalen onze Gilles ook volgen, als hij inziet dat er “geen hemels gebouw” bestaat, en bij gevolg zijn ziel terugneemt, waarmee hij in staat is naar zichzelf te kijken, zichzelf te veroordelen?

Claus volgt ook het historische proces vrijwel op de voet. Een paar zittingsdagen voegt hij samen. De 3de scène, Gilles’ nachtelijk Gethsemane, is echter een toevoeging.

Gilles weet dat hij gaat sterven, hij is verlaten, van Jeanne, van Barron, en wil enkel nog zijn ziel redden. Scène 6 (scène 5 in de versie *Gilles en de nacht*) eindigt in een climax. De worsteling van Gilles met de duivel, waarbij het kruis splijt - ik moet zowel denken aan Jacobs’ worsteling met de engel (Gen. 32, 23 e.v.) als aan Paulus’ bekering bij Damascus (Hand. 9) - betekent dat Gilles’ inzicht net als bij de apostel de vorm heeft van een hallucinatie, waarbij hij zijn bewustzijn verliest en valt.

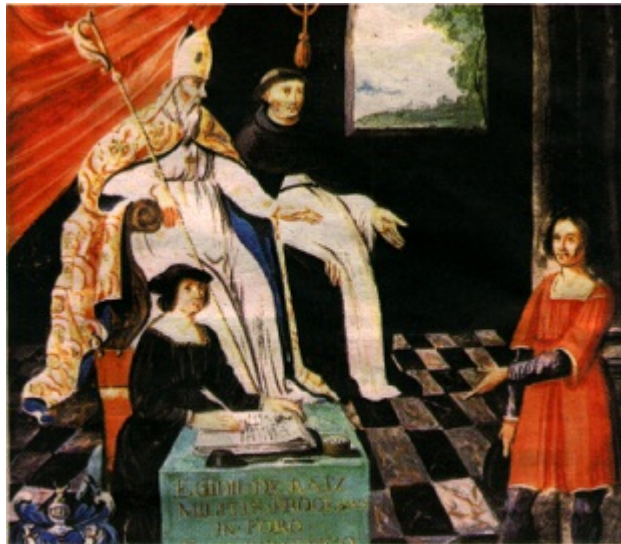
(Deze climax van Claus lijkt mij in overeenstemming met de Middeleeuwse geest van Gilles. Het opensnijden, schouwen, uitstallen van de kinderlijken gebeurde ook in een roes, een extase, waarna Gilles naar verluide bewusteloos als een blok in slaap viel.)

De slotscène is van Claus zelf en komt in de plaats van de historische apotheose, die de

terechtstelling zelf was. De historische Gilles, de bekeerde zondaar, die weer in de schoot van de kerk is opgenomen, kan veilig sterven, gedragen door het gebed van het volk.

De fictieve Gilles van Claus is ook verzoend met zijn dood. Daarmee zal hij een exempel zijn, maar een exempel dat de kaarsen dooft, daarmee het geloof, en het bidden. Dat de ziel tot inkeer brengt.

Ad Beukering

De aankondiging van de voorstellingen in De Gelderlander ging tot mijn verbazing vergezeld van een foto van een schilderij. Hier de gescande weergave.

Op dit schilderij ontbreekt de aanklager Guillaume de Chapeillon, en een tweede klerk.

Op de steen:

Egidii de Raiz militis processus in foro Ecclesiastico

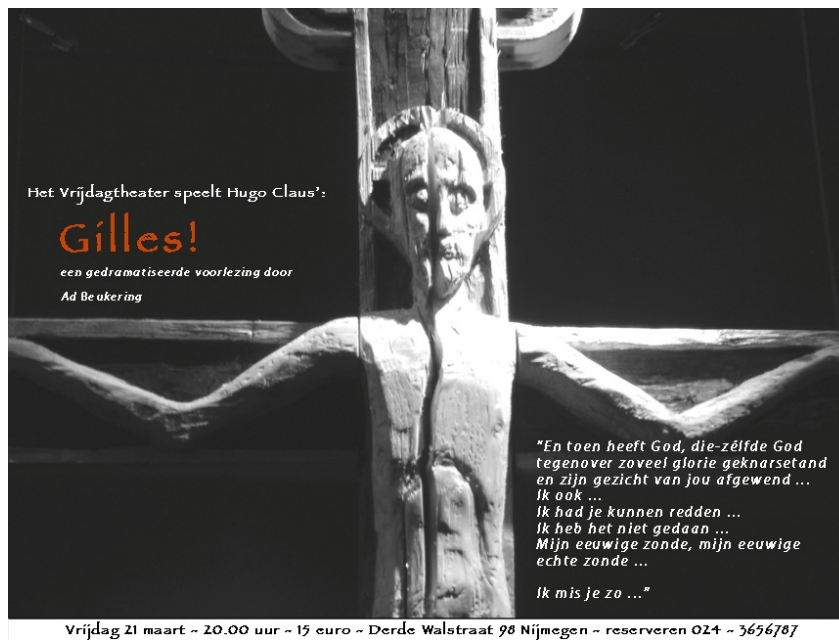
(Het proces van ridder Gilles de Rais voor het kerkelijk hof)

Over de auteur

Drs. Ad Beukering is afgestudeerd in de Nederlandse taal- en letterkunde aan de Radboud Universiteit te Nijmegen op een scriptie over het toneelstuk *Vrijdag* van Hugo Claus. Na een docentschap Dramatische Expressie van 12 jaar aan de Nijmeegse Scholengemeenschap richtte hij in 1982 met zijn vrouw Heleen van den Berg Het Vrijdagtheater op in een voormalige werkplaats, om er toneellessen en toneelvoorstellingen te geven.

Zo kon hij zich verdiepen in het werk van William Shakespeare, Harold Pinter, Samuel Beckett, Thomas Bernard e.v.a.

Zijn grote liefde betrof echter het oeuvre van Hugo Claus, de *meester* van de Nederlandse toneelliteratuur. Van hem speelde en regisseerde hij van zijn oorspronkelijk werk: Een Bruid in de Morgen, Vrijdag, Het Schommelpaard, Thuis, Pas de Deux, De Verlossing, Interieur, Het Haar van de Hond en Gilles!; van zijn bewerkingen van klassieken: Phaedra, Oedipus; van Shakespeare: Hamlet, Richard III; van Goethe: Georg Faust.

Affiche, gemaakt door Frans Eppink, ter aankondiging van de 'gedramatiseerde voorlezing' door Ad Beukering in het Vrijdagtheater te Nijmegen. (30 en 31 maart 2009).

Het kruis is uit twee blokken vurenhout gebeiteld door Jeroen Helmer. Duidelijk is de verticale breuklijn te zien. Het beeld hing anderhalve meter boven de vloer. Aan het slot van de 6de scène viel het omlaag en brak in tweeën.

Vlak vóór de tribune stonden vijf, met toplicht beschenen, lege stoelen, om de aanwezigheid van het kerkelijk hof merkbaar te maken.

Een koor van drie monniken, dat een drie-stemmig deel uit het Requiem van Johannes Ockeghem zong, bestond uit Marianne Salden, Herm Heggens en Frans d'Haens.